

Ismertetések és bírálatok.

Német nyelvtanok.

Friedrich Kauffmann: Deutsche Grammatik. Kurzgefasste Laut- und Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhochochdeutschen. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Marburg, Elwert, 1895. 108 l. Ára 2 márka 10 fillér.

Oskar Brenner: Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache. Mit einem Anhang: Sprachproben. München, J. Lindauer. 1896. 113 lap. Ára 2 márka 40 fillér.

A német nyelvtant tüzetesen s történeti alapon tárgyaló munka, mely mindenben megfelelne a tudomány mai követelményeinek, még mindig a jámbor óhajtások közé tartozik. GRIMM grammatikája újabb kiadásában is elmaradt már az ernyedetlenül haladó tudománytól, WILMANN'S nagyobb szabású munkájából pedig eddig még csak a hangtant és szóképzéstant tárgyaló két kötet jelent meg. Az érezhető szükségletnek legjobban megfelelnek még a BRAUNE szerkesztette gyűjteménynek kötetei, melyek az egyes germán nyelveknek tudományos grammatikáit tartalmazzák; a fejlődés menetéről azonban természetesen ezek sem adnak összefüggő és teljes képet, már csak azért sem, minthogy éppen az újfelnémet nyelvnek tudományos tárgyalása hiányzik e gyűjteményben. Ily körülmények között csakugyan hiányt pótolnak az oly kisebb terjedelmű munkák is, mint a KAUFFMANN és BRENNER fentemlített könyvei, a melyek a német nyelv történeti fejlődésének ha nem is éppen részletező, de mégis eléggé teljes képét adják.

KAUFFMANN kieli egyetemi tanár nyelvtana az indogermán ősnyelvnek és a germán alapnyelvnek rövid jellemzése után a hangtani és alaktani jelenségek fejlődését először a gót, majd az ófelnémet, középfelnémet és újfelnémet nyelv körében mutatja be. A könyv épúgy mint KAUFFMANN német metrikája (I. *Phil. Közl.* XXII. 82. l.), VILMAR egy régibb munkájának az újabb kutatásoknak megfelelő átdolgozása. A nyelvtan előző kiadása (1888.) még tényleg ama nyelvtan átdolgozásaképen jelent meg, az új kiadás címlapjáról már egészen elmaradt a VILMAR neve. Tulajdonkép már csak az anyagnak főbeosztása a VIL-

MARÉ: igaz, hogy nézetem szerint, ép ez a beosztás nem valami szerencsés örökség. Az új kiadás KAUFFMANN keze alatt még helyesebb alakot öltött s a könyv terjedelmének 32 lappal való növekedése belső gyarapodással is járt. Szembetűnő mindenekelőtt az egyes fejezeteknek az illető kérdésre vonatkozó irodalom repertoriumával való bővülése; egyes fejezetek szövege is megnagyobbodott s a szerző egy pár új szakaszt illesztett be könyvébe. Legyen szabad e változtatásokra egy pillantást vetnünk s ama részletek közül, a melyeknek tárgyalásában a szerző önálló felfogása is kifejezésre jut, néhányat kiemelve, ezek kapcsán egy pár általánosabb érdekű kérdést szóba hoznunk.

KAUFFMANN könyve új kiadásában kellő ügyet vetett a német nyelv fejlődésének alapjául szolgáló idg. és germ. állapotok tárgyalására (6. és köv. §.). Ismerteti az idg. ősnyelv hangrendszerét (feltűnő, hogy csak két gutturális sorról szól), majd a germán ősnyelv hangtörvényeit tárgyalja. Ezek közül nem fogadhatjuk el azt, a mely szerint idg. *a* a germánban *u*-vá lett: ez a főhangsúlyos szótagokra nézve nem áll meg; az esetek túlnyomó száma a régi felfogás mellett szól, hogy t. i. ilyenkor idg. *a*-nek germ. *a* felel meg (l. BRUGMANN, *Grundriss* I. 109. §.), az *u* csak azokban a szótagokban jelenik meg, a melyekben nincs főhangsúly (v. ö. ófn. *zweinzig*).

A tulajdonképi német nyelvtan tárgyalásában érdekesek KAUFFMANNNAK a középfelnémet és újfelnémet nyelvről, ezeknek egymáshoz való viszonyáról és a két korszak határáról szóló fejtegetései. A középfelnémetről már könyve bevezetésében (3. §.) helyesen hangsúlyozza, hogy a mit rendszeresen ezen a néven értenek — a középkori költői műveknek a LACHMANN eljárása szerint normalizált nyelve — épen nem tekinthető a középkori német nép összességének, hanem csak egy társadalmi osztálynak nyelvüül. Hiszen már eme művek kéziratái is feltűntetik a nyelvjárási különbségeket (25. §.), s még inkább szembetűnnek ezek a 13—15. századi okiratokban és a történeti és egyéb prózai munkákban. Ezek a *polgárság nyelvének* emlékei, — közvetlenül ehhez a nyelvhez fűződik az úfn. irodalmi nyelv is. Bizonyos helyi irodalmi nyelvek (kfn. kifejezéssel *lantsprachen*) kifejlődtek már a középkorban is, s ezek, bár maguk meglehetősen nagy számmal voltak, előkészítették a későbbi egységes nyelvnek alakulását. Ennek az egységes újfelnémet irodalmi nyelvnek keletkezését régebben tudvalevőleg általánosan a reformatio eseményéhez s egyenesen LUTHER nevéhez fűzték. Újában, főleg BURDACH kutatásai nyomán, megingott ez a vélemény, s KAUFFMANN könyvében a régebbi nézettel jóformán homlokegyenest ellenkező felfogást találunk. Kimondja, hogy LUTHER grammatikai tekintetben közelebb áll a középfelnémet korszakhoz, mint az

újfelnémethoz, hogy az úfn. nyelv korszakát helyesebben OPTZ-czal kell megkezdenni s hogy e szerint a kfn. korszak 1070-től 1617-ig (!) terjed. Hogy honnan számítjuk az úfn. korszakot, az természetesen attól függ, hogy mely nyelvi jelenségeket tartjuk e korszak lényeges jellemző vonásainak. KAUFFMANN szerint az úfn. irodalmi nyelv lényegesen csak abban különbözik a régi nyelvtől, hogy helyesírása következetes lett, hogy az erős igék praeteritumának egyes és többes száma ugyanazt a tőhangzót tünteti föl s hogy a kfn. *-lin*, *-lein* kicsinyítő képzővel szemben a *-chen* képző válik uralkodóvá. Nincsen tehát szó sem a régi hosszú hangzóknak kettős hangzókká válásáról ($i > ei$, $û > au$, $iu > eu$), sem egyes diphthongusoknak egyszerű hosszú hangzókká változásáról ($ie > i$, $uo > u$, $üe > ü$), sem a rövid tőhangzóknak meghosszabbodásáról stb. KAUFFMANN e hangváltozásokat nyilván azért nem tartja a kfn. nyelv általánosan jellemző vonásainak, minthogy valamennyinek első nyomai már meglehetősen régi időben (a XII. században) kimutathatók, másrészt vannak most is vidékek, a melyek a régi sajátságokat (pl. az i $û$ $ü$ vocalisokat) változatlanul megőrizték. Csakhogy tudvalevőleg a nyelvbeli változásokkal egyáltalában így vagyunk: nem mennek végbe egy csapásra és a korszakokat nem lehet élesen elválasztani. Hisz pl. a KAUFFMANN említette alnémet eredetű *-kên*, *-ken* (a mai *-chen*) képző szintén régi idők óta terjed lassan-lassan délfelé, míg végre uralomra vergődik (l. e képzőről WILMANN'S *Deutsche Grammatik* II. 319. l.: «es ist zu vermuten, dass schon *das ganze Mittelalter hindurch* das Suffix in den Mundarten am Rhein, Main, in Oberhessen, einem Teile Thüringens und Frankens üblich gewesen ist»). És a praeteritum egyes és többes száma közti kiegyenlítődésről maga KAUFFMANN mondja, hogy az «in der Schlussperiode *des mhd.* beginnend» (62. §.). Azt KAUFFMANN is elismeri, hogy az *irodalomtörténetben* LUTHER fellépése új korszakot jelent: 1516-ban Miksa császár rendeletéből még elkészül a híres ambrasi kézirat, a mely a kfn. époszokat tartalmazza, de ezentúl megszűnik a középkori költői művek olvasása és terjedése; azt is elismeri, hogy Luther fellépésével annyiban fontos változás áll be, hogy a biblia fordítása a Wittenbergben uralkodó *keleti középnémet nyelvet* egész Németországon elterjesztik; a későbbi biblia-kiadások azután némely délnémet sajátságokat is vesznek föl, s végül Délnémetországban is ezt a módosult keleti középnémet nyelvet fogadják el zsinórmértékül. S ezeket tudva, szabad-e annak a férfúnak, a kinek nevéhez e mozgalom oroszánrésze fűződik, a nyelv terén való működését mintegy a középfelnémet korszak appendixéül feltüntetni? Pedig a szókincs és syntaxis terén való hatása itt még szóba sem jött! Úgy látszik, a tudományos felfogás ebben a kérdésben is egyik végtől a másikba jut: Luther nyelvtörténeti jelentőségének túlbecsülése után

most a kicsinylés kora következik, — az igazság valószínűleg itt is a középben van. Ez az igazság természetesen csak akkor fog teljesen kiderülni, ha a tudományos kutatás, mely egyrészt a Luther nyelvének sajátos alakját és alakulását, másrészt e nyelvnek a köznyelvre való hatását igyekszik kideríteni, minden részében be lesz fejezve.

A német grammatika részletkérdései közül figyelmet érdemel az *umlaut* tárgyalása. (18. 26. §.). PAUL (*Beitr.* XII. 548., vö. *Phil. Közl.* XIV. 230.) és BAHDER (*Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems* 1890. 104. s k. l.) fejtegetései után biztosra vehető, hogy az *umlaut*nak két korszakát kell megkülönböztetni: az első áramlat a 8. században, a másik a 10—11. században megy végbe, s e második alkalommal *umlaut*változás éri egyrészt a megmaradt *a*, másrészt a régi *ë* hangokat is, ha t. i. utánok *i* állott; az *a* ekkor *e* (*ä*)-vé, az *ë* ugyancsak *e*-vé lett. Míg az első (ófn.) *umlaut* eredménye zárt *e* volt, addig ez az újabb *e* (*ä*) nyílt volt, az utóbbi rímelt a régi (nyílt) *ë* hanggal, az előbbi nem. Ez az utóbbi körülmény azonban (s ezt nem említi KAUFFMANN) nem bizonyítja még a régi *ë* és az új *umlaut-e* (*ä*) fonetikai azonosságát; BAHDER (id. h.) kimutatta, hogy a német nyelvjárások tanúsága szerint tulajdonkép három rövid *e* hangot kell megkülönböztetnünk. Ezek szerint tehát pl. a mai német *recht* (ófn. *rēht*) szó *e* hangja régi germ., sőt idg. *e* (v. ö. lat. *rectus*); a *besser* (ófn. *bezziro*) *e*-je az I. *umlaut* eredménye (v. ö. gót *batiza*); a *geschlecht* *e*-je a II. *umlauté* (ófn. még *gislahti*, kfn. *geslehte*). A mai *fels* *e*-je régi: ófn. *fēlis*, az *i* hatása alatt ez is zártabbá lesz: kfn. *vels*. — Újabb felfogás az is, hogy az ófn. *iu* diphthongus egy rákövetkező *i* hatása alatt a 10. században *ü*-vé lett: tehát az *iu*-nak is van *umlautja*: *liuti* tőhangzója épúgy változik, mint a *hûsir*-é, holott pl. a *hiutu* első szótagjára vonatkozólag ez legalább is kétes. «Hogy hogyan ejtették a kfn. *iu*-t, ha a végszótag *i*-je nem gyakorolt rá *umlautoló* hatást, az — úgymond KAUFFMANN — még nem ismeretes.» Erre vonatkozólag felvilágosítást adhatna a magy. *csûr*, a melynek hosszú *ü*-je ép ilyen kfn. *iu*-nak felel meg (kfn. *schiuere*, ófn. *sciura*, tehát nincs *i* a végső szótagban), persze biztosan tudnunk kellene, hogy mikor és mely nyelvjárásból került a szó a magyarba.

KAUFFMANN könyvének alaktani része az új kiadásban alig tüntet fel nevezetesebb változást. Ilyenül legfeljebb azt lehet említeni, hogy a gyöngö ígék praeteritumának tárgyalásában (59. §.) ahhoz a felfogáshoz (v. ö. KLUGE, *Vorgeschichte der altgerman. Dialekte*² 438. l.) csatlakozik, a mely szerint ez az időalak egy idg. aoristus-alakból fejlődött, míg az erős ígék praeterituma idg. perfectumnak, felel meg; legjobban mutatja ezt az úgyn. *verba praeterito-praesentia* időképzése: az ófn. *kan*, *mag*, *scal*, *darf* praesensek régi perfectumok, ellenben a *konda*, *mohta*, *scolta*,

dorfta praeteritumok régi aoristusok (v. ö. gör. *δύναται: ἐδωνήθη*). — A szóképzésnek és mondattannak tárgyalása, sajnos, egészen hiányzik KAUFFMANN könyvében.

KAUFFMANN nyelvtanának kétségkívül gyöngye oldala az, hogy nem eléggé áttekinthető; az anyagot nagyon elaprózza s a nyelv fejlődéséről nem ad összefüggő képet.

A KAUFFMANNÉTÓL különböző eljárást követett BRENNER OSZKÁR, würzburgi egyet. tanár föntemlített történeti nyelvtanában, a nélkül, azonban, hogy evvel az ott nélkülözött áttekinthetőségre szert tett volna. Ő nem az indogermán, hanem a *középfelnémet* korszak nyelvi állapotából indul ki, ennek alapján tárgyalja az újfelnémet nyelv jelenségeit s csak alkalmilag, a hol jónak látja, vet egy-egy pillantást az ősnyelv korára. Didaktikai szempontból ennek az eljárásnak is lehetnek jó oldalai; teljesség és rendszeresség dolgában azonban igenis szó fér hozzá: nem a biztos haladásnak, hanem az ide-oda ugrásnak benyomását teszi a tárgyalásnak ez a módja. Míg továbbá KAUFFMANN — kevés kivétellel — azoknak a tényeknek és magyarázatoknak előadására szorítkozik, amelyek a tudomány mai állása szerint annyira a mennyire biztosaknak tekinthetők, BRENNERNÉL nemcsak kétes értékű, hanem valószínűtlen fejtegetéseket is találunk. KAUFFMANN tartózkodóbb, szárazabb, BRENNER beszédes, szereti a magyarázgatást: míg pl. KAUFFMANN egyszerűen konstatálja, hogy a képzők és ragok magánhangzói a X—XII. században *e*-vé lettek (42. l.), BRENNER e hangfejlődést számos adattal világosítja meg s *physiologiai* magyarázatát igyekszik adni. E részletezőbb tárgyalás, a melyben sokszor a felfogás önállósága is nyilvánul, természetesen épenséggel nem hibáztatható. Dicsérettel ki kell emelni azt is, hogy BRENNER is nagy gondot fordít a nyelvjárások tanuságainak tárgyalására. — igaz, hogy inkább csak a délnémet dialektusokra vet ügyet, de ezeket azután még nagyobb mértékben vonja be fejtegetései körébe, mint KAUFFMANN.

BRENNER történeti nyelvtana is a hangtan és alaktan szakaszaira szorítkozik, mint a KAUFFMANNÉ. A két rész közül a hangtanit mindenképen sikerültebbnek tartom: itt, főleg a középfelnémet állapotokra vonatkozólag, érdekes új nézetekkel is találkozunk. Azok a magyarázatok azonban, a melyek a nyelv régibb történetére támaszkodnak, nem mindig kielégítők. A kfn. magánhangzó-rendszert pl. csupán az ófn., a gót és a görög rendszerrel veti egybe, — így természetesen több fontos jelenség (pl. az idg. sonantikus liquidák és nasalisok kérdése, az *r* hang fejlődése) szóba sem kerül. Nem helyes az sem, hogy az *umlaut* törvényét a sokkal régibb *ablaut* jelenségei előtt tárgyalja; az sem, hogy az úgynevezett *brechung* eseteit az *ablaut* fejezetében fejtegeti...

Az úfn. hangzók fejlődését részletesen s a nyelvjárásokra való folytonos fgyelemmel tárgyalja.

E fejezetből csak egy pontot emelek ki: az *u* és *ü* hangoknak nasalis előtt *o*-vá, illetőleg *ö*-vé válását (kfn. *sun* : úfn. *Sohn* ; kfn. *künec* : úfn. *König*). Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a nyelvtudományi kutatást, újabban részletesen tárgyalta BAHDER (*Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems* 1890., 186. s köv. l.). BAHDER azt a véleményt fejtette ki, hogy az újabb *o*-s alakok el voltak terjedve az egész középnémet területen, innét az irodalmi nyelvbe kerültek, de újabban ama nyelvterület keleti részén ez alakokban ismét *u* állott be. BRENNER a jelenségnek más magyarázatát adja. Arra utal, hogy az észak-magyarországi és erdélyi német nyelvjárásokban nasalisok előtt *o* és *ö* hangokat találni, már pedig ez a rajnavidéki, a Koblenz és Köln közötti területről [tehát középfrank területről] való gyarmatosok németsége, s rajnai frank területen egész Hollandig ma is az *o*, *ö* járja. E körülményekből arra a következtetésre jut, hogy a középnémet terület keleti részében (északi Csehországban, a felső-szász vidéken és Sziléziában) ugyancsak a rajnavidéki elemek nagyobb súlyának tulajdonítandó a *Sohn*, *Sonne*, *König* stb. alakok terjedése, ezen az úton kerültek ezek az irodalmi nyelvbe is. A népnyelvben később megint elenyésztek a rajnai sajtáságok s ezért ott megint *u*, *ü*-s alakokat találunk.

A consonantismus terén BRENNER (éppúgy mint KAUFFMANN is) a *b* és *g*-nek nagyobb mértékben tulajdonít spirans-értéket, mint azt régebben elismerték, s a délnémet területet illetőleg (főleg intervocalikus és szóvégi helyzetben) e felfogást helyeselnünk is kell. Lehet, hogy némely vidéken intervocalikus *d* is spirans-természetű volt, BRENNER ebből véli magyarázhatónak e hangnak gyakori kiesését, valamint *r*-ré válását is.

A középfelnémet 'szóvégi törvényt' BRENNER még époly határozottsággal formulázza, mint a régibb nyelvtanok : «Die lenis wird im auslaut fortis» (28. l.), KAUFFMANN óvatosabban szól : «Inlautende lenis wird vielfach im auslaut zur fortis» (62. l.). Tény, hogy a kéziratokban épen nem általános szabály az, hogy ily esetben a szó végén tenuist irnak, sőt középnémet területen ép a media szokásosabb : ebből tehát az látszik, hogy ama 'törvény'-t nem lehet oly apodiktikus módon fogalmazni. A magyar nyelvből is látni való, hogy az efféle szóvégi hangváltozás épen nem fonetikai szükségszerűség, s valószínűleg nem maga a szóvégi helyzet, hanem bizonyos hangsúly-viszonyok (v. ö. SIEVERS, *Phonetik*³ 206. és 275. l.) idézték elő a kfn.-ben ama lenis > fortis-változást. A hol tehát eme hangsúlyviszonyok nem (vagy még nem) forogtak fönn, a velök kapcsolatos mássalhangzóváltozás sem állott be.

BRENNER könyvének alaktani része («Beugungslehre») több tekin-

tetben kifogás alá eshetik. Szemet szúr itt először is az a határozottság, hogy ne monojam: merészség, a melylyel a germán ősnyelvi alakokat statuálja: annál feltűnőbb ez, mivel a hangtanban, a mint említettük, épen nem tartotta mindig szükségesnek a régibb nyelvtörténeti fokok feltüntetését. Különösen baj ez, mikor nemcsak kétes, hanem szinte lehetetlen ősgermán alakokat szekeszt; vajjon milyen hangtörvények alapján lehet pl. egy germ. *dagume* többes dativus-alakot szerkeszteni? (megjegyzem, hogy szerzőnk az ily következtetett alakokat sehol sem látja el a szokásos * jellel). Egyéb hiányok is feltűnnek itt; a nőnemű *ō*-tövek paradigmájában egy ősgerm. *aizō* dativussal találkozunk: ez legfeljebb instrumentalis-alak lehetett; a régi dativus képviselője tudvalevőleg a gót *-ai* (*gibai*) alak. Helytelen dolog az is, hogy a gót nyelvi alakokat egész önkényesen fonetikus írással mutatja be, a *hairdeis* szót pl. egyszerűen *hērdīs*-nek írja, az *ugkara* névmási alakot *ungkara*-nak. Még nagyobb baj, hogy a történeti korból való nyelvekben sehol meg nem levő szókat paradigmaúl végigragoz: a 43. lapon pl. egy gót *aiza* (= ném. *ehre*) szót találunk az egyes és többes szám összes eseteiben bemutatva, pedig ez a szó egyáltalában nem mutatható ki a ránk maradt gót emlékekben! És itt sincs semmi megjegyzés, hogy ez pusztán következtetett alak!

Nem tekintve e nyelvtörténeti magyarázatokat, a melyek a könyv használatánál kétségkívül óvatosságra intenek, BRENNER az alakítani részben is gondosan megállapítja a kfn. és úfn. nyelv viszonyát s itt is (l. pl. az erős igeragozás fejezetét) érdekes adatokat közöl a nyelvjáráások köréből.

A könyv vége jól megválasztott nyelvmélek-mutatványok teszik; e szövegek közlésénél a szerző főleg annak feltüntetésére törekedett, hogy a hangsúlytalan vocalisok hogyan gyöngülnek és enyésznek el a századok folyamán, de ezenkívül is elég jól visszatükröződik bennük a német nyelvnek az újabb időkig való fejlődése.

PETZ GEDEON.

Gót nyelvészeti irodalom.

Wilhelm Streitberg: *Gotisches Elementarbuch* (Sammlung von Elementarbüchern der altgermanischen Dialekte II.). Heidelberg, C. Winter, 1897. 200 l.

Friedrich Kluge: *Geschichte der gotischen Sprache*. (Grundriss der german. Philologie herausg. v. H. Paul. 2. Aufl. V. Abschn. 3.) Strassburg, K. J. Trübner, 1897. 497—517. l.

C. C. Uhlenbeck: *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*. Amsterdam, J. Müller, 1896. 174 l.

A gót nyelvtanulmányoknak három új segédeszközét óhajtom itt röviden bemutatni: az első bevezetőül akar szolgálni e fontos germán

nyelv grammatikai szerkezetének ismeretébe, a második, a mely már föltételezi az alapismereteket, a gót nyelv történeti fejlődését vázolja, a harmadik, mintegy betetőzésül, részletesen megállapítja a gót szókincsnek a többi germán s az indogermán rokon nyelvek szókincséhez való viszonyát.

STREITBERG gót nyelvkönyve szinte megköveteli a BRAUNE ismeretes nyelvtanával (*Gotische Grammatik*, 4. kiad. 1895) való összehasonlítást. Előszavában ő maga is szembeállítja munkáját a gót nyelv ama kipróbált vezérfonalával, azonban a két könyv eljárásának az a jellemzése, a melyet itt találunk, nézetem szerint nem helyes és nem igazságos. «BRAUNE gót grammatikája, úgy mond STREITBERG, mindenütt a betüből indul ki, az én kiindulópontom mindig a hang.» Ez úgy hangzik, mintha BRAUNE a régi nyelvészetnek azt az eljárását követné, a mely az irott betűnek nagyobb fontosságot tulajdonított, mint az eleven hangnak, a mely csak a papiroson levő nyelvi adatokkal foglalkozott s nem gondolt azzal, hogy ezek az adatok csak tökéletlen, halvány képét adják az igazi nyelvnek s e nyelv életének. Hogy ez az állítás, igazabban mondva: ez a vád nem alapos, azt BRAUNENAK nemcsak egész nyelvészeti munkássága, hanem épen az ő szóban levő gót nyelvtana is mutatja. BRAUNE grammatikájában a betű annyiban «kiinduló pont», hogy az egyes fejezetek fölé igenis az egyes betűket írja, de azután nagyon pontosan kutatja s megállapítja phonetikus értéküket, a vocalisokat pedig phonetikai rendszerben is bemutatja. A betüből való kiindulásnak tehát itt semmi elvi jelentősége nincs, sőt a philologus helyesen nem is indulhat ki másból, mint a tényleg adott viszonyokból, csak nem kezdheti meg a gót hangtan tárgyalását egy képzelt vagy rekonstruált hangrendszerrel? Egyébiránt, hogy ily esetben a betüből való kiindulás a legcélszerűbb eljárás, azt legjobban bizonyítja — maga STREITBERG. Miután nyelvtana bevezetésében a gót írást tárgyalta (16. l.), a hangtanra tér át, ennek első fejezete pedig: «Die Aussprache des Gotischen» (19. l.), itt azután tíz lapon ugyancsak a betüből indul ki. A hangtan második fejezete («Orthographische und lautliche Eigenthümlichkeiten in den got. Handschriften») nagyrészt megint csak a betűkkel bibelődik, csak ezután következnek azok a fejezetek, a melyek a gót és ősgermán hangok viszonyát tárgyalják, itt azután már nem a betű, hanem a hang a kiinduló pont. Azt hiszem tehát, hogy a most említett szempontból nincsen lényeges, elvi különbség a BRAUNE gót nyelvtana és STREITBERG nyelvkönyve között.

Azért azonban igenis talállok különbséget a két munka között, sőt egyben-másban haladást is az új könyvben. STREITBERG először is sokkal nagyobb mértékben bevonja tárgyalása körébe az összehasonlító és történeti nyelvtan tételeit, mint BRAUNE. Ez itt persze nem, annyira

nyelvészeti, mint inkább didaktikus kérdés: BRAUNE első sorban magába a gót nyelvbe való elmélyedést akarta lehetővé tenni s úgy vélekedett, hogy összehasonlító nyelvtudományi fejtegetések belekeverése a kezdőt zavarná, míg STREITBERG nyilván abból a felfogásból indult ki, hogy a gót nyelv értéke nem önmagában rejlik, nem abban, hogy a gót irodalom kulcsátul szolgál, hanem abban, hogy a germánság körében ép összehasonlító nyelvtudományi szempontból kiegészítő és felvilágosító szerepe van. Így tehát a gót nyelv tanulmányozását kezdettől fogva e tanulmányozás céljára való tekintettel akarta berendezni s így könyvében feles számmal előfordúlnak egyrészt a gót nyelv tulajdonképi körén kívül eső fejtegetések, másrészt a szerző ősgermán nyelvtanára (*Urgermanische Grammatik* 1896) való utalások.

A könyv hangtani részében a szerző ügyet vet az ujabban kifejtett elméletekre. Hogy a *hangsúly* és ezzel kapcsolatban a *szóvégi törvények* tárgyalásában a HANSEN-HIRT-féle elmélet álláspontjára helyezkedik, a mely mellett már előzőleg is ismételve felszólalt, azon azok sem fognak megütközni, a kik ezt az elméletet magát nem helyeslik. A hangtan egyéb specialis kérdéseire, a melyekre nézve a BRAUNE és mások felfogásától eltér, csak röviden rámutatok: ilyenek a *w*, a *h*, a *hw* és a *g* phonetikus értékéről való nézetek. A *p*: *d*, *f*: *b*, *s*: *z* hangoknak bizonyos esetekben való váltakozására vonatkozólag (v. ö.: *waldufni*: *fraistubni*) l. ujabban THURNEISEN magyarázatát (KLUGE, *Vorgeschichte der altgerman. Dialekte*² 507. l.). — Az *alaktan* nagyjában megegyezik a BRAUNE könyvének megfelelő részével. Itt már gyérebek a nyelvtörténeti fejtegetések is, a szerző több ízben utal ugyan az ősgermán nyelvtanra, de ezzel nem adja még meg minden esetben a szükséges kapcsolatot és magyarázatot: pl. a névszótövek felosztása és az osztályok elnevezése (65. l.) részben eltér az indogermán és germán ősnyelvi osztályozásától, melyet STREITBERG amaz említett grammatikában kifejtett. Helyeslendő, hogy a gót nyelvbéli idegen szók ragozását bővebben tárgyalja, mint BRAUNE. Az igeragozás tárgyalása nem igen tér el a BRAUNE-félétől. Nem helyes, hogy a gót praeteritumot alkalmilag perfectumnak nevezi (96. l.), ez csak az indogermán ősnyelvi állapotra illik. A gyöngé igék osztályainak felsorolásánál (103. l.) elmaradt az *ai*-képzős III. osztály, ez a tévedés a sajtóhibák jegyzékében sincs helyreigazítva. Különös dicséretet érdemel, hogy STREITBERG könyve elég *részletes mondattani* részt is tartalmaz; ennek a STAMM-HEYNE és BERNHARDT gót mondattani vázlatával szemben az a jó oldala van, hogy ügyet vetett az ujjabb nézetekre is. A tudomány színvonalán álló, használható kézikönyvet olvasmánygyűjtemény és szójegyzék zárja be.

A fentemlített második munka, a mely a gót nyelv történetét tár-

gyalja, KLUGE FRIGYES tollából való. PAUL nagy kompendiumának (*Grundriss der germ. Philologie*) első kiadásában (1889) ugyane feladatot SIEVERS látta el, az új kiadásban KLUGE dolgozata lepett az övének helyébe. SIEVERS dolgozata tulajdonképen a «klasszikus» gót nyelv jellemző sajátságainak leírása volt, csak egy rövid fejezete szólt a gót nyelvnek későbbi fejlődéséről. KLUGE a gót nyelv történetének emez új feldolgozásában SIEVERSNél részletesebben tárgyalja egyrészt a gót nyelvnek a többi germán nyelvekkel szemben feltűnő sajátságait, másrészt a nyelvnek későbbi fejlődését az okiratokban előforduló gót szók és a krimi gótok nyelvének adatai alapján alkothatunk magunknak némi képet.

WULFILA klasszikus nyelvének tárgyalásában legrészletesebb a hangtan szakasza. A szóvégi törvények fejtegetésében (13. §.) KLUGE eltér SIEVERSnek az első kiadásban (413. l.) kifejtett felfogásától s egyuttal STREITBERGnek fentemlíttett álláspontjától. Ezért azután a szóvégi $\delta > a$ (pl. *giba*, *tawida*) és $di > a$ (pl. *haitada*) változásokat nem tudja megmagyarázni, míg SIEVERS és STREITBERG szerint a szóvégi hosszú magán- és kettőshangzók egész törvényszerűen rövidülnek abban az esetben, ha eredetileg éles (gestossen) hangsúlyozásúak voltak. A *g*-ről KLUGE azt tartja (28. §.), hogy az már a WULFILA előtti időben explosívhang volt (szóközépi *g*-nek ugyanis sohasem felel meg szóvégi spirans), STREITBERG ellenben vocalis utáni helyzetben zöngés spiransnak mondja. Ezzel kapcsolatban van az, hogy KLUGE (BRAUNEVAL egyezőleg) a *h*-t bizonyos esetekben zöngétlen gutturalis spiransnak tartja (33. §.), míg SIEVERS és STREITBERG szerint valószínű, hogy mindenütt tiszta hehezet volt. A magam részéről már évekkel ezelőtt azt a nézetet fejtettem ki, hogy a *g* WULFILA idejében már általánosan *explosívává lett*. (*Grimm törvénye* 1888., 39. és 75. l.) — Helyesírási dolog s így látszólag csak külsőség, de nagyon szükségtelen és zavaró újítás KLUGE dolgozatában az, hogy a gót *ei*-t *ëi*-vel jelöli. Vajjon mire jó ez? Ezzel csak nem akarja jobban feltüntetni, hogy ennek *i* a fonetikus értéke?

A hangtannál jóval rövidebben tárgyalja KLUGE az alaktant: itt csak azokat az eseteket állította össze, a melyekben a gót nyelv a rokon nyelvektől eltérőleg régibb alakot tartott fenn, vagy tőlük eltérőleg újat alkotott.

A második szakasz a nápolyi és arezzói okiratok s a naptártörödéék gót nyelvi adatait tárgyalja. Hogy itt a nyelvi fejlődésnek már egy későbbi korszakával van dolgunk, azt nem csak a tulajdonképi gót szóknak, hanem a kölesönszóknak az alakja is mutatja; érdekes pl. hogy míg a bibliai gótban a lat. *lectio*-nak *laiktjô* felel meg, addig a nápolyi okiratban a lat. *cautio* már *kawtsjô* alakban jelenik meg. KLUGE munkájának harmadik szakasza a krimi gótok nyelvének amaz adatait tárgyalja, me-

lyeket egy XVI. századbeli hollandi utazónak, BUSBECKnek feljegyzéseit tartottak fenn (v. ö. *Phil. Közl.* XV. 212.). Az itt feltűnő hangtani változások egy része abban az irányban mozog, a melynek nyomai már a klasszikus gót nyelvben is felismerhetők ($\hat{e} > \hat{i}$, $\hat{o} > \hat{u}$), más része azonban sajátzerűen egyezik a rokon nyelvekben (nevezetesen a németben) feltűnő változásokkal ($\hat{i} > e$, $u > o$; az *s*-nek *l* és *w* előtt *š*-sé válása; $sk > š$; a nominatívusi *-s* elveszése, a mi már az okiratok nyelvében is előfordúl, stb.) s így ez arra a jelenségre mutat, a melyet, nézetem szerint, még nem méltattak kellő figyelemre, hogy rokon nyelvek egymástól függetlenül, sőt egymástól elszigetelve, egyazon irányban fejlődhetnek.

A mint STREITBERG gót nyelvtana a BRAUNÉVAL szemben lép föl s KLUGE dolgozata a SIEVERSÉT akarja pótolni, úgy a fentemlített harmadik munka, UHLENBECK amsterdami egyet. tanár gót etymologiai szótára is egy régibb kísérlet, a FEIST etymologiai munkája (l. *Phil. Közl.* XIII. 155.) helyébe kíván lépni, s a három közül, azt hiszem, neki fog legjobban sikerülni, hogy elődjét kiszorítsa és elfeledtesse.

UHLENBECK szótárának előzőivel szemben nemcsak az szolgál javára, hogy ő már az újabb és legújabb etymologiai kutatásokat is értékesíthette, hanem az is, hogy elődjeinél egyébként is nagyobb teljességre törekedett, s javára szolgált főképp az az igazán kritikai szellem, melylyel minden nézetet, minden aprólékos kérdés meghányt-vetett: egyes czímzők alatt (pl. *hlaiſs*, *stiuſ*) egész kis etymologiai értekezéseket találunk. Ekkép e szótár, ha nem is mindenütt biztos eredményt, de legalább megbízható nézeteket foglal magában.

Legyen szabad UHLENBECK könyvének egyik-másik cikkéhez egy-két megjegyzést fűznöm.

A g. *ahaks* 'galamb' szót LOEWE (*Indogerm. Forschungen* III. 146.) ugyanabból az osszét *āxsināg* szóból való kölcsönzésnek tartotta, a melylyel SIMONYI a magy. *asszony*-t egyeztette (Ny. K. XXIV. 128.). UHLENBECK megemlíti HOLTHAUSEN véleményét (*Idg. Forsch.* V. 274.), mely szerint a g. *ahaks* a lat. *accipiter*-rel tartozik együvé. Megjegyzem, hogy KLUGE fentemlített munkájában (58. §.) szintén eredeti germánnak tartja a szót s a frank *āk-falla* 'galambducz' szóra utal. Képző-eleme ugyanaz az idg. *-g-*, germ. *-k-*, a mely főleg kicsinyítő képzőül (agsz. *Gifeca*, kfn. *Gibeche*) s madárnevek képzőjeként (agsz. *cornuc*, ófn. *habuh* stb.) fordul elő (l. KLUGE, *Nominale Stammbildungslehre* 1886. 29. l.; WILMANN, *Deutsche Grammatik* II. 1896. 284. §.).

Az *aippau*, vagy 'kötőszónál nem említi MERINGER magyarázatát, mely szerint ez = *aih-pau, az **aih-* a lat. *ec*-nek felelne meg (PAUL és BRAUNE-féle *Beiträge* XII, 210.); ez nyitját adja annak a látszólagos szabálytalanságnak is, hogy *p* előtt *ai*-t találunk (STREITBERG 50. §., KLUGE 7. §.).

Az *alêw* ‚olaj‘ szóval legújabbán ZUPITZA E. foglalkozott (*Beiträge* XXII.), a nélkül hogy az itt felmerülő nehézségeket elháríthatta s biztos magyarázatot adhatott volna.

Az *atta* ‚atya‘ szó, UHLENBECK szerint, «ein lallwort ohne geschichte, wie es fast in jeder sprache gibt»; a nem indogermán hasonló hangzású szók sorában megemlíti a magy. *atya* szót is. Megjegyzem, hogy UHLENBECK szerint a g. *atta* csak a lautverschiebung után képződött (minthogy egy germ. *attan-t őből a gótban *assan- lett volna), ellenben KLUGE (az ófríz *aththa* és felsőném. *ätti* alakokra való tekintettel) lehetőnek tartja, hogy a gót szó egy ősgerm. *apfan- alakból származott (id. h. 30. §.).

A *filigri* ‚rejtekhely‘ szót UHLENBECK egy *pelek-gyökérből származtatja; KLUGE szerint (*Vorgeschichte der altgerm. Dialekte*² 1897. 478. l.) ez *fi-ligri*; a *ligri* a *ligrs* és *ga-ligri* szókkal tartozik együvé, — e magyarázatban azonban a *fi*-præfixum megvolta némi bizonyításra szorúl!

A *ga*-præfixumnak a lat. *com*-hoz való viszonya még mindig nincs tisztázva. BUGGE a kettőnek azonosságát vitatta (*Beitr.* XII. 413. l. *Phil. Közl.* XIII. 156.), e nézetet helyesli legújabbán HIRT is (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* 1896. XXIX. 302.), UHLENBECK — nézetem szerint jogsan — elveti: az idg. szókezdő *k*-nak a germánságban *g*-vé válását nem lehet még bebizonyított dolognak venni. A VERNER-féle törvény hatásával legfeljebb akkor lehet dolgunk, ha az ilyen *k*-val kezdődő tő valamely állandó összetétel második tagjául fordul elő, így UHLENBECK is elfogadja azt az etymológiát, a mely szerint a g. *du-ginna* egy idg. *kenwô præsensből keletkezett (35. l.).

A *gards* ‚kert‘ szó alatt megemlíti, hogy MÖHL (*Mém. de la soc. de ling.* VII, 405), a finn *kartano* és magy. *kert* szókra hivatkozva, a gótba került kölcsönszónak tartja; UHLENBECK szerint inkább a finn és magy. szók származnak az indogermánságból. *)

*) THOMSEN (Einfluss 141) azt mondja: *kartano* f.; l. *garden* (nach dem f.), liv. *kārand*, *kōrand*, *karn*, *area* juxta domum, prædium, = an. *garðr*, got. *gards* (st. -i-), oikos, *αἶλή*; vgl. got. *garda*, *αἶλή*, stabulum ahd. *garto*; auffallend ist die verlängerte endung im finnischen, die an das nhd. *garten* erinnert; vgl. ital. *giardino*, DIEZ, Et. Wb.² I, 213.» A Berö-ringer-ben (171.) pedig: «f. *kartano*... vel nærmest udgaar fra germ. St. *garda*.» — AHLQVIST (Kulturwörter 117) a f. *kartano* szót szintén germán eredetűnek tartja: «Das Original dieses Wortes ist das schw. *gård*, in der älteren und Volkssprache *gard*, an. *garðr*, goth. *gards*, d. *Garten*, mit der angehängten Endung -no, die auch in anderen Wörtern mit örtlicher Bedeutung angetroffen wird.» — A m. *kert*-et BUDENZ (MUSz. 22) eredet

A *haban*, bírni' igét KLUGE (*Zeitschr. f. vergl. Sprachf.* XXVI. 88.) a lat. *habeo* igével együtt egy idg. *khabh — gyökérből származtatta; ezt a magyarázatot elfogadta NOREEN is (*Urgerm. Laatl.* 1894. 120. l.) UHLENBECK most különválasztja a két igét, a g. *haban*-t a *hafjan* (l. *capio*) igéhez kapcsolja, míg a l. *habeo* gyökere szerinte a g. *gadiliggs*, 'rokon' és g. *gôps*, 'jó' szavakban rejlenék (alapjelentés: egymáshoz tartozó, illő), — ezt az egyeztetést azonban (a mely, úgy látszik, BEZZENBERGER-től való) épen a jelentés szempontjából nem tartom meggyőzőnek.

Az *idreiga*, 'bánat' szót az óskand. *idrar*, 'beleik, bánat' szóval egyezteteti; KLUGE (*Vorgeschichte* 478. és 514. l.) ebben is összetételelt lát, a melynek első része az *ed-*, *id-* praefixum; az egészet egybeveti az ó ang. *ed-roc*, 'kérődzés' szóval.

A *lukarn*, 'lámpa' szó UHLENBECK szerint a keltából való kölcsönzés (óír *lócharn*), KLUGE (7. §.) és STREITBERG (38. §.) ellenben a lat. *lucerna* szóban látják eredetijét. E kérdés eldöntésének általánosabb hangtani jelentősége van. Nem rég ugyanis PAUL (*Indogerm. Forsch.* IV. 334.), SAUSSURERE hivatkozva, azt a szabályt állította fel, hogy a gótban a hangsúlytalan *-ēr* nem *-aír*-ré, hanem *-ar*-rá lett; ezt elfogadták KLUGE és STREITBERG is. Ennek segítségével magyarázzák azután a gót *ufar* (v. ö. gör. *ὕπερ*), *hwaþar* (v. ö. gör. *πότερος*), *fadar* (sing. acc.; gör. *πατέρα*) *-ar*-ját; ezekben a nyelvtudomány eddig egy más ablaut-formát (idg. *-or*) látott. PAUL maga mondja, hogy e hangváltozás legbiztosabb bizonyítékai a g. *lukarn* és *karkara* (l. *carcer*) kölcsönzők. Látnivaló, mennyire meggyöngül e bizonyíték, ha a g. *lukarn* szót nem a l. *lucerna*-ból, hanem a kelta alakból származtatjuk, a mely már maga is *a*-t tüntet fel az *r* előtt! A g. *karkara* szót UHLENBECK is a lat. *carcer*-ből származtatja, de figyelembe veendő, hogy az óírnek itt is van egy *carcar* alakja; nem tartom lehetetlennek, hogy ez volt a közvetítő a latin és a gót alak között. Egy szóval az *ēr* > *ar*-féle gót hangváltozást még nem tarthatjuk kétségtelenül bebizonyítotttnak.

A *papa* szó jelentése UHLENBECK szerint «vater, bischof». Ez az

szónak tarlja. Számba veendők még. vogB. *kārt* udvar (SZILASI, VogSzj.) *kārtā* kert, mezőkerítés (MUNKÁCSI, Ethn. 5 : 172), *karda* hof (AHLQV.), osztB. *karta-zār* hof, hofplatz, *kartij* zum hof gehörig (AHLQV.), zürj. *karta* hof, viehhof, viehburg (WIED.), mordE. *kardas* udvar, mordE. *kardó*, mordM. *kardā* (ez utóbbiakat THOMSEN, Beröringer 170. hajlandó litván eredetűeknek magyarázni). Nem szabad figyelmen kívül hagyni a csuvas *kardā*, 'umzäunung, umzäunter ort' szót sem, a melyet THOMSEN (Einf. 141. Berör. 171.) és BUDENZ (NyK. 10 : 103) indogermán eredetűnek tart; és figyelmet érdemel az osszét *k'art'*, 'hof' (ROSEN) és *kārt*, 'udvar' (NyK. 25 : 383) szó is.

A szerk.

állítás, nézetem szerint, legalább is kétes; a szó jelentése valószínűleg csak 'pap' (= ófn. *pfaffo*). WULFILANÁL nem fordul elő, csak a gót naptár-töredékben: *bi Verekan papan* (BERNHARDT kisebb kiad., 200. l.), és a nápolyi okiratban: *papa Ufitahari* (BERNHARDT 216. l.). Ez a g. *papa*, a mint UHLENBECK is említi, a gör. *παπῆς*-ből való, holott a 'pontifex' jelentésű lat. *pāpa* szó a katolikus nyugati egyház révén került a germán nyelvekbe (agsz. *pāpa* stb.; l. KLUGE *Etym. Wb.* s. v. *Papst* és *Vorgeschichte der altgerm. Dial.*² 359. l.)

A *raþjō* 'szám, számítás' szót UHLENBECK a lat. *ratio*-val együtt egy idg. *rē-gyökérből származtatja; KLUGE szerint (*Vorgesch.* 343. l.) maga ez a latin szó került mint kölcsönszó a gótbá, a hol az eredeti g. *raþjan* (*garapjan*) ige hangalakja szerint módosult.

A *sabbatō* szónál, a mely természetesen a gör. *σάββατον*, megjegyzem, hogy KLUGE (*Vorgesch.* 360. l.) valószínűnek tartja, hogy a WULFILA használta emez irodalmi alak mellett volt egy inkább népnyelvi g. *sambatō, *sambat alak is, a mely egy görög *σάμβατον mellékalakból volna magyarázandó; ehhez tartoznak azután az ószl. *sabota*, magy. *szombat* és az ófn. *sambaþ-tac* is.

A *þeihs* 'idő' szónak a lat. *tempus* szóval való egyeztetését, mint a hangtörvényekkel meg nem egyezőt, UHLENBECK elveti; KLUGE ragaszkodik hozzá és a feltételezett idg. *ténqos alakhoz (*Vorgesch.* 505. l.). HIER az itt felmerülő hangtani nehézséget (az idg. *q*-nak itt lat. *p* felelne meg) újabban azzal a föltevessel próbálja elhárítani, hogy a *tempus* szó talán az umbriai-ószk nyelvből került a latinba (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* XXIX. 298. l.).

A *weihs* 'szent' szót újabban a lat. *victima* szóval is vetik egybe (*Idg. Forsch.* VI. 39).

Magától értetődik, hogy UHLENBECK kellő figyelemmel van a gót (illetőleg germán) és a szláv nyelvekbeli szóegyezésekre is. Itt néha különösen nehéz annak eldöntése, vajjon ősnyelvi örökséggel vagy kölcsönzéssel van-e dolgunk. Néha kétségtelennek látszik a viszony, pl. germán eredetűek az ószl. *mīci* (g. *mēkeis* 'kard') s az ószl. *ocitū* (g. *akeit* 'eczet'; ez meg a latin *acētum*). Más esetekben eltérhetnek a vélemények. Így UHLENBECK a germánságból való kölcsönzésnek tartja az ószl. *mlēko* (g. *miluks* 'tej') és *chlēbū* (g. *hlaiþs* 'kenyér') szókat, a miket egyes szlavisták ősnyelvi szóknak mondanak. Viszont ősi rokonságot tesz föl a g. *hairda* 'nyáj' és ószl. *črēda* között, holott pl. KLUGE szerint a szláv szó a germánságból került (*Vorgesch.* 362. l.). A g. *þlinsjan* 'táncolni' ige KLUGE szerint (id. h.) a germánságból került a szláváságba (ószl. *þlēsati*), UHLENBECK szerint a kölcsönzés útja az ellenkező. Nem emlékezik meg a g. *mēs*: ószl. *misa*, g. *sakkus*: ószl. *sakū*, g. *unkja*: ószl. *ungija*

viszonyáról; lehet, hogy itt is a germánság volt a közvetítő a latin és a szláv között (KLUGE id. h.).

Kevesebb ügyet vetett UHLENBECK a gót és a finn nyelv szóegyezéseire, a melyek pedig a germán nyelvtörténetre nézve legalább is oly fontosak, mint a finn nyelvtörténetre vonatkozólag. Úgy látom, hogy csak a g. *mêkeis*: f. *niékka* és a g. *gulþ*: f. *kulta* viszonyáról emlékszik meg, holott még számos eset van, a melyekben a finn nyelv épen a góttal mutat közelebb egyezést, pl.: g. *ahana*: f. *akana*, g. *áirus*: f. *airut*, g. *ans*: f. *ansas*, g. *arms*: f. *armas*, g. *ga-nagljan*: f. *nakla*, g. *hansa*: f. *kansa*, g. *lamb*: f. *lammas*, g. *maþa*: f. *mato*, g. *mulda*: f. *multa*, g. *nêpla*: f. *niekla*, g. *paida*: f. *paita*, g. *rûna*: f. *rûno*, g. *sama*: f. *sama*. g. *wargs*: f. *varas*.

UHLENBECK könyve, szintűgy a KLUGE és STREITBERG munkái tanúságot tesznek arról, hogy a gót nyelvre vonatkozó tudományos kutatás, a mely egy ideig mintha szünetelt volna, újabban ismét örvendetes módon föllendült.

PETZ GEDEON.

Archiv für slavische Philologie. XX. Band. Erstes Heft.

JAGIĆ folyóiratából ezúttal egyszerű füzet jelent meg, a mi már nagyon rég nem történt; a könyvészeti rész ezúttal is elmaradt, — a szerző a következő kettős füzet számára bő pótlását igéri. Az előttünk fekvő füzetben ennél fogva a nem-szlavista kevesebbet talál, a mi érdekelhetné, mint rendszeren.

A magyar olvasó figyelmét első sorban JIREČEK czikke fogja megragadni: «*Dr. Miletič über die Siebenbürger Bulgaren*», hiszen MIKLOSICH kalandos állítása, hogy az erdélyi bolgárok nyelve inkább «dákó-szlovén»-nek mondandó, még csak tavaly is visszhangra talált nyelvészeti irodalmunkban (I. MUNKÁCSI, *A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei*. Ethnographia VIII. évf. 15. l.).

PASTRNEK ismertetését: *Zur Charakteristik der mährischen Dialekte* azok figyelmébe ajánlom, a kik nálunk olyan érthetetlen idegességgel veszik PASTRNEK buzgalmát, a melylyel a tót nyelvjárásokat kutatja; — ha cseh nyelvésznek nem szabad az anyanyelvével olyan közel rokon tót nyelv iránt érdeklődnie, akkor ugyan ki érdeklődjék iránta? Vagy csak azért nem szabad vele foglalkoznia, mert a tótok már nem Ausztriában laknak, hanem Magyarországon? Hát a morva nyelvjárásokkal, a melyek a két nyelv közt való átmenetet tüntetik föl, ki foglalkozzék? Tót embernek, magyar embernek is szabad vele foglalkoznia, már hogy is ne, de a dolog természeténél fogva mindig sokkal több cseh tudós fog mind e szorosán egymással összefüggő kérdésekkel foglalkozni, mint akár tót, akár magyar. Nekünk azért nincs mit búsulnunk. — A ki különben egé-

szen rövid tájékoztatást keres arról, hogy miben áll tulajdonkép a különbség a cseh és a tót nyelv közt, az olvassa el JAGIĆ találó fejtegetéseit a 39 s köv. lapon.

De JAGIĆ nem csak e két nyelv egymáshoz való viszonyáról beszél, hanem igen behatóan foglalkozik *Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen* cz. hosszabb cikkében, 13—48. l., a szláv nyelvek kölesönös rokonságával, különösen gyakran rámutat a szomszédos nyelvek lassú egymásba való átmenetére, a földrajzi érintkezés hatására, a részletes fejtegetések előtt pedig az egész kérdésnek rövid történetét is adja. E cikk két kisebb cikk közt foglal helyet és mind a három *Einige Streitfragen* közös főcím alatt van összefoglalva. A harmadik cikk *Zur ort-, ert-, und tort-, tert-Formel*, 48—53. l., tulajdonképen csak az előbb említett főkérdésnek egy részletével foglalkozik, ránk nézve azonban azért különösen érdekes, mert az ide tartozó szláv szók specziális magyar hangtani törvények szerint elég tarka fejlődésen mentek keresztül, a mi sok félreértésre adott okot. MELICH azt hitte, hogy a *szarka* szót «valamely orosz dialektusból kaptuk» (l. NyK. 26: 125. s köv.; v. ö. feleletemet u. o. 334—336), MUNKÁCSI már annyira megy, hogy a *szereda* meg a *szerdá* alakot «külön szláv nyelvekből (orosz és oláh-szlovén)» származtatja. Igaz, hogy MUNKÁCSI az ő theoriája kedvéért még a *Zuluga-geur* (= mai Szolgagyőr) és a *Zulga-geur* közt is tagadja a történeti kapcsolatot és a *Zulga* mai *szolga* alakot «keletről hozott régi alak»-nak mondja, a mely hangátvetés által keletkezett szláv *sluga*-ból, a középkori okiratok *Zuluga* alakját pedig «a délszlávból (szerb, bolgár, újszlovén *sluga*)» ujonnan . . . a szokásos módon t. i. a kezdő mássalhangzó-csoport szétbontásával idomított»-nak tekinti! (i. h. 22. l. jegyz.)

JAGIĆ első cikkében: *Zur Provenienz der kijever glagol. Blätter*, 1—13. l., az ószlovén nyelvvel foglalkozik, a melyről a középső főcikkében is röviden szól, 36—38. l., és csak a tudomány mai álláspontját jelzi, mikor a következő kijelentést teszi: «Allein ich halte die pannonische Theorie Kopitar-Miklosich's, wenigstens soweit es sich um Unterkunft des Altkirchenslavischen in dem westlichen Theil Pannoniens, mit Plattensee als Centrum handelt, jetzt schon für abgethan», l. 7. l. Ehhez haddidézzek egy pozitív állítást is a második cikkből: «Ich glaube nicht fehl zu gehen, wenn ich sage, dass es nur zwei Möglichkeiten gibt. Das Kirchenslavische muss zur bulgaro-slovenischen Dialectengruppe entweder nach Osten hin, in eine gewisse Nähe zum Russischen, versetzt oder nach Südwesten in die Nähe des Serbo-kroatischen gerückt werden», l. 36. l. Tudvalevő, hogy JAGIĆ e két lehetőség közül az utóbbi felé hajlik, a mi a 38. l. olvasható fejtegetéseiből is kitűnik.

ASBÓTH OSZKÁR.

Török jövevényszavak a mordvinban.

H. Paasonen: *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen.* (Journal de la Société Finno-Ougrienne XV₂) Helsingfors. Druckerei der Finnischen Litteratur-gesellschaft. 64. 1. Ára 3 Fmk.

Mindenesetre fontos dolog, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy a finn-ugor nyelvek szókincsében mi ősi, s mi későbbi átvétel. Hogy addig, a míg az összes jövevényszavak pontos egybeállítása el nem készül, a nyelvhasonlítás a legnagyobb elővigyázat és körültekintés mellett is folytonos botlásoknak, tévedéseknek van kitéve, nem szorul bizonyításra. Így csak örömmel üdvözölhetjük PAASONEN dolgozatát, mely bár a finn-ugor nyelvek török elemeinek kimutatásában nem is az első kísérlet (l. BUDENZ és MUNKÁCSI idevágó dolgozatait NyK. III., XVIII.), pontosság és lelkiismeretesség dolgában bizonyára nem áll elődei mögött.

P. munkájának nagy érdeme a hangtani kritériumok szigorú számbavétele, mely végre is minden nyelvhasonlításnak egyedül biztos alapja. A jövevényszavak illetén összeállítása azután nem csak eszköz, mely a nyelvhasonlítás céljait szolgálja, hanem mind az átvevő, mind az átadó nyelv hangtanának több részletére világot vethet.

A szerző három csoportba osztja a md. nyelv török jövevényszavait: 1. a csuvas, 2. a tatár, 3. azok a török jövevényszavak, a melyeknek eredetét nem lehet biztossággal megállapítani. Legkönnyebben felismerhetők a csuvas eredetű szavak, a mely nyelv tudvalevőleg több tekintetben élesen elüt a köztörök tyпустól. (Ktör. szóvégi és szóközépi $z \sim$ csuv. r ; vö. mM. *ajra, ajara, kalt, kühl* [vom wetter]: csuv. *ojar*, helles wetter: tat. *ajaz*, heiter, wolkenlos. Ktör. szókezdő $j \sim$ csuv. s ; vö. mM. *širək*, mE. *širt*, esche, ulme: csuv. *širik*, erle: kaz. tat. *jirek*, miš. *jėrek* id. A tőszótag *a-ja*, mely csaknem az összes török nyelvekben változatlanul marad meg, a csuvasban gyakran szűkebb ejtésű hangzóvá válik; vö. mE. *keñdal*, mM. *kelda*, wanze: csuv. *χintla* id.: tat. *kandala* id. Ktör. szóvégi k a csuvasban elveszett; vö. mM. *komlä*, mE. *komla*, hopfen: csuv. *χumla* id.: tat. *kolmak, kumlak* id. 5. l.)

A csuvas szavakon kívül a md. nyelvnek minden más török jövevényszava volgai tatár eredetű. 600 évig éltek a mordvinok a tatárok szomszédságában s még ma is vannak tatár telepítvények a mordvinok lakta földön. Hangtani, de meg történeti bizonyítékok is a mellett tanúskodnak, hogy a tatár jövevényszavak nem a kazáni tatárból, hanem az úgynevezett mišärek nyelvéből erednek, kik körülbelül ugyanazon a területen laktak, a melyből csak száz év előtt is a mordvinok kizárólagos tartózkodása helye volt, s hol a nép zöme még ma is lakik.

A jövevényszavak legnagyobb része természetesen kultúrszó. Házi állatok, gazdaság, élelmi szerek, ásványok, házi eszközök, ruházat, kereskedés, család, rokonság, vallás: ime a főbb csoportok, a melyekbe az átvételeket osztani lehet. A szavak nagy része olyan, mely több más finn-ugor nyelvben is megvan; a magyarban a csuvasból, oszmanliból, esetleg délszláv közvetítéssel, a többi finn-ugor nyelvben valamely északi török nyelvből, gyakran orosz révén.

Hadd álljon itt mutatóba néhány szó, a finn-ugorságban való elterjedésének föltüntetésével.

11. mM. *akša* (gen. -*sü*), mE. *ašo*, weiss, rein, das weisse im augen, im ei; mM. *akšänü* (demin) silber (PAAS. 27).

v. ö. kirk. *akša*, weisslich; geld, osm. *akča*, weiss; mis. *akca*.

Kaz. alt. kirk. kún *akča*, münze, geld.

v. ö. votj. *ukšo*, geld (NyK. 18 : 86); cser. *oksa* pénz (NyK. 3 : 403); vogk. *oŕšü*, pénz 365. vogP. *oŕšü* id. 10. vogk. *ohšé* 373. vogT. *akššü*, pénz (3 : 345); magy. *akcsa* (NySz.).

13. mord. *alaša*, pferd, kastrirtes pferd (PAAS. 28).

tat. *alaša*, kastrirtes pferd, oszm. *alaša*, cheval de fatigue.

L. T. Lastpferd (ZENKER).

v. ö. votj. *ulošo*, wallach, eunuch (NyK. 18 : 125); vog. *ölš*

Wallach (AHLQ. Wog. wört 35).

32. mM. *är*, *jär* (im. gouv. Tambow.), *ar*, jeder, mE. *er-vejke*, jeder, *er-ki*, jeder mann (PAAS. 32).

tat. *är*, jeder, csuv. *čar-ber*, jeder (ZOL. 91), oszm. *her* jedes, alles, *her-bir*, chaque, chacun (ZENK. 939 II.), alt. *ar*. id. (ZOL. 91). < perzsa *her* id.

vog. *är* (adj.), minden, *är-üt*, minden éjjel, *är-khqr* (subst.) id. T. 167. *är-pom*, mindig vT. 317; votj. *ar*, *är* id. (NyK. 18 : 135).

71. mM. *komlä*, *komblä*, mE. *komula*, *komola*, *komla*, hopfen (PAAS. 37).

v. ö. csuv. *čumla* id. (ZOLOTN. 98); kaz. tat. *kolmak* id. (BÁL. 61), alt. *kumdak* id.

v. ö. cser. *umala*, *omala*, *omla* id.; f. *humala*; lp. *hombel*; vogT. *khumlqz*; osztj. *khondak*; magy. *komló* (vö. Nyv. 24 : 465).

85. mM. (AHLQV.) *mačmara*, rausch (PAAS. 40).

v. ö. miš. *makmir*, unwohlsein nach vielem essen; csuv. *mučmur* (ZOLOTN. 44), katzenjammer; alt. *пакмыр* id. (ZOLOTN. 44), < arab *mačmur* (ZENK. 829I.).

v. ö. vT. 160. *počmor*, mámor. 321. *pačmer* id.; cser. *mokmur*, *močmur* id. (ZOL. 44). magy. *mámor* (délszláv révén); f. *poh-melo*, mámor, részegség utáni fejfájás (or. *пoxмьльe*).

86. m. Pšen. *matər*, hübsches aussehen, hübsche gestalt (PAAS. 41).

v. ö. kaz. tat. *matir*, *matur* (BÁL. 169), szép, kitünő, | schön, vortrefflich; bask. *matur*, szép (NyK. 18 : 119).

v. ö. votj. *motor*, schön, lieblich (NyK. 18 : 119): zürj. *motor* id. (GENETZ: Ostperm. Spr.)

108. mE. *bazar*, mM. *pazar*, *bazar*, markt (platz) (PAAS. 43). tat. *bazar* id. (BÁL.); kirg. *bazar* id.; csuv. *pazar*, *bazar* id.; csag. *bazar* id.; jak. *basār* (Басāp) id. (BÖTHL. 131) < perzsa *bāsār*, *pasar* id. (ZENK. 162₂).

v. ö. vogK. *posér*, vásár (NyK. 9 : 168); osztj. *pozar* id. (NyK. 11 : 149); cser. *pazar*; votj. *bazar* id. [vö. még or. базаръ id.]

132. mM. *šepä*, *čepä* (gen. -*ān*) mE. *šepe*, *žepe*, tasche (PAAS. 46).

v. ö. oszm. *žeb*, tasche, sack (ZENK. 347₂) < arab *žejb*, busen (des kleides) (ZENK. 377₃).

v. ö. vogB. I: 17. *šep*, zseb; votj. *šep* id.; zürj. *šep* (NyK. 18); magy. *zseb*. — V. ö. még. jur. szam. *seap*, tasche (CASTR. 31).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kämpol: lingua porrecta insulto (verspotten). V. ö. GRIMM, Wb. 5: 138. mitteldeutsch *kampeln*, *sich kampeln* = sich zanken, streiten. A szó középnyelvi eredetű. Hasonlításul kínálkozik (v. ö. Die Leibitzer Ma. PBB. 19. §. 110.) *kampl* = kämpe, mely szó itt egy régebbi, de mostanában a használatból már kiveszett *kämpen*-t tételez fel; a manapság helyette használt *känfu*, *kämfen* = kämpfen, streiten, zanken az újn. irodalmi nyelvből került a dialektusba, mely *mf*-et nem ismer; annak vagy helyesebben írva *mpf*-nek megfelel a nevezett dialektusban az alnémet és részben középnyelvi *mp*.

LUMTZER V. hagyatékából.